

SELÇUKLU DEVLETİ KURULUŞ DÖNEMİNDE (1040-1092) TÜRK
DEVLET ANLAYIŞINDA PERS ETKİLERİ

The Persian Influence of the Turkish State During the Foundation Period (1040-1092)

[doi](https://doi.org/10.54429/seyad.1071150) <https://doi.org/10.54429/seyad.1071150>

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık edilmemiştir.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Abdulahap AKINCI

Doç. Dr.,
Kocaeli Üniversitesi,
İİBF,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü,
abdulahap.akinci@kocaeli.edu.tr,
Orcid ID:0000-0001-9973-1118

Ahmet BURAK

Doktora Öğrencisi,
Kocaeli Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD,
brkahmet2@gmail.com,
Orcid ID:0000-0001-6673-2691

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright ©

Politik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar
Merkezi, Sakarya/TÜRKİYE

Center for Political, Economic and Social
Research, Sakarya/TURKEY

Atıf / Citation

Akinci, Abdulvahap. - Burak, Ahmet. "Türk Devlet Geleneği, Pers Devlet Anlayışı, Persler, Yönetim Anlayışı, Selçuklu Devleti". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2022), 31 - 52.

Makale Bilgisi

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi: 10.02.2022

Kabul Tarihi: 09.03.2022

Yayın Tarihi: 30.06.2022

Selçuklu Devleti Kuruluş Döneminde (1040-1092) Türk Devlet Anlayışında Pers Etkileri

Öz

Devletlerin yönetim anlayışları tarihi süreç içerisinde elde ettikleri birikim ve karşılaşılan diğer devletlerin etkisi ile olgunlaşır. Günümüz devlet geleneklerini ve bu geleneklerde etkili olan faktörleri anlamak için tarihi sürecin irdelenmesi gerekmektedir. Binlerce yıllık Türk tarihinde de devlet anlayışı zaman içerisinde olgunlaşmış ve günümüze gelmiştir. Türk devlet geleneği üzerinde etkili olan devlet anlayışlarından biri de Fars medeniyeti olmuştur. Büyük Selçuklu Devleti kuruluş döneminde iki farklı millet ve medeniyetin yönetim anlamında birbirinden neden ve ne şekilde etkilendiğinin izah edilmesi hedeflenen bu çalışmada, Türklerin ve Farslıların milli özellikleri de incelenmiştir. Tarihte imparatorluk hüviyetine sahip ilk devlet olan Persler ve Orta Asya göçebe toplumu döneminden başlayarak Türklerin, toplumun devlet aygıtına bakışı kapsamında ve devletin ayakta kalması adına uygulamaları ele alınmış, netice itibarıyla aralarındaki benzerlikler ortaya konulmuştur. Coğrafi alanın ortaklığı gibi farklı etmenler ışığında oluşan kültürel etkileşimin kuruluş dönemi Büyük Selçuklu Devleti'nden günümüz Türkiye'sine kadar uzanan ve ortak ve kadim İslam medeniyetinin etkisi ile Türkiye – İran ilişkileri üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Devlet Geleneği, Pers Devlet Anlayışı, Persler, Yönetim Anlayışı, Selçuklu Devleti

Abstract

The governance of states is matured by the accumulation of the historical process and the influence of other states encountered. To understand today's state traditions and the factors that have influence in these traditions, the historical process needs to be considered. In thousands of years of Turkish history, the state mentality has grown over time and has come to the present. One of the state insights that had an effect on the Turkish state tradition was the Persian civilization. The national characteristics of the Turks and the Persian were also examined in this study, which was aimed at explaining why and how two different nations and civilizations were affected by each other in terms of governance during the great Seljuk State establishment. Starting from the period of Persians and Central Asia nomadic society, the first state in history to have empire movings, the Turkish practices of the community as part of the public's view of the state device and the state's survival, and the similarities between them were revealed as a result. Evaluations have been made on the impact of the common and ancient Islamic civilization and on the relations of Turkey – Iran, from the great Seljuk State to today's Turkey, in the founding period of cultural interaction in the light of different factors such as the partnership of the geographical area.

Keywords: Turkish State tradition, Persian State understanding, Persians, Governance concept, Seljuk State

Giriş

Günümüz siyaset anlayışı, çok uluslu devletlerin farklı yöntemler ve amaçlarla işbirliği halinde olabileceği, çok kutuplu bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Böyle bir ortamda Türkiye'nin geleceğe yönelik atacağı adımların, geçmişte aynı coğrafya üzerinde ortak kültürün paydaşı olduğu ülkelerle olan etkileşimini göz önünde tutmakla mümkündür. İran, mevcut ülkeler içerisinde en köklü devlet anlayışına ve kültüre sahip olan ülke olması hasebiyle, konu çerçevesinde daha önemli yere sahiptir.

Orta Asya'dan batıya doğru göç eden Türklerin Anadolu'yu yurt edinmek üzere giriştikleri mücadelelerin sonucu kurulan Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Türk tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Anadolu'da kurulan bu devlet, kendisinden sonra kurulan devletleri büyük ölçüde etkilemiştir. Özellikle Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışının temelini oluşturan Büyük Selçuklu Devleti, devletin idaresi konusunda farklı kültürlerden etkilenmiştir.

Kurulduğu coğrafyada asırlar boyu süren kadim Pers kültürü, Selçukluların yönetim alanında da bu millettten etkilenmesine neden olmuştur. Göçebe yaşam şekline alışık olan Türkler için bu durum, yurt edinme amacıyla göçülen Anadolu'da kalıcı olmaları açısından önemlidir. Özellikle Pers asıllı vezirler ve devlet memurları aracılığıyla etkileşim ve yayılım hızı artan devlet anlayışı, birçok alanda kendini belli etmiştir.

Orta Asya'da oluşan Türk devlet anlayışı ve Perslerin devlet anlayışı, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminde bu iki anlayışın nasıl bir etkileşimde olduğunu ele alan bu çalışma, sonuç itibarıyla kendi bölgelerinde hâkim ve lider olmayı hedefleyen Türkiye ve İran'ın, bugün aldıkları siyasi pozisyonları anlamaya yardımcı olma iddiasını taşımaktadır. Konu hakkında bilgileri aktarırken; Perslerin ve Türklerin devlet tarih ve yönetim geleneklerini ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş döneminde yönetim alanında Perslilerle olan etkileşimlerini anlatan dergi, makale, tez ve kitaplar incelenmiştir.

1. Türklerde Devlet Anlayışı

Türklerde devlet geleneği oldukça eski tarihlere kadar uzanmaktadır. Güngör (1996)'e göre, "Bir yerde Türk varsa, devleti de vardır, devleti yoksa Türk yoktur". Başka milletlerde bu durum söz konusu değildir. Türklerin kurmuş oldukları devletlerin sayısı üzerinde farklı yaklaşımlar görülmektedir. Kafesoğlu (1999, 22-27) Türklerin uzun

tarihleri içinde 15 imparatorluk, 38 devlet, 33 beylik, 4 atabeylik, 16 hanlık ve 5 tane cumhuriyet kurduklarını belirtmektedir. Buna karşın Güvenç (1994, 95) Türklerin kurdukları devletlerin sayısının 10'u geçmediğini iddia etmektedir. Sayı ne olursa olsun, kurulan çok sayıda devlet Türklerin teşkilatçı bir millet (Özkan, 2019, 225) olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Türk devlet geleneğinde devlet kutsaldır. Bu durum Osmanlı'da “Din-ü Devlet, Mülk ü Millet” şeklinde ifade edilmiştir (Turan, 1979: 41). Millet varlık gayesi din ve devlet olarak görülmektedir. Bu değerler için gerek gördüğünde ölür. Devlet ile vatan ve millet özdeşleştirilmektedir. Devletin olduğu yerde din ve millet de varlığını sürdüremeyecektir (Akıncı, 2013, 232).

Türklerde devlet tarihi, millet tarihi ile başlamaktadır. Göktürkler, devletin kurucusu olarak milleti kabul etmiş, milletin içinden çıkan devlet yöneticisinin de milleti korumakla ve halkın hayatını tertip etmekle mükellef tutmuştur. Bu anlamda Türkler devlet, halka hizmet amaçlıdır. Millet kurduğu devlet ve halkı için çalışan devlet Türk siyasal anlayışında devlet-millet işbirliğinin önemini vurgulamaktadır (Güney, 2002, 9).

Türklerde devletin sonsuzluğu inancı tarihin her döneminde var olmuştur. Bu durumun ispatı olarak sıkça bazı durumlara atıfta bulunmaktadır. 1027 tarihinde Gazneli Mahmud'a Uygur Kağanı gönderdiği bir mektupta “Tanrı yeryüzü ülkelerinin hâkimiyetini bize verdi” demektedir. Aynı şekilde Selçuklu Sultanı Sancar'ın söylemiş olduğu “Allah dünyayı bizim tasarrufumuza tevdi ve emanet etmiştir. Bütün emirler ve hükümdarlar bizim memurlarımızdır” şeklindeki yaklaşım da (Güngör, 1996, 136) aynı anlayışın başka bir ifadesidir.

Türk devlet geleneğinin bir diğer özelliği de, Osman Turan'ın üzerinde ciddi çalışmalar yapmış olduğu (1959 ve 1979), “Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi”dir. Bu anlayışa göre Türk kağanları kendilerini dünyanın hâkimi olarak Tanrı'nın görevlendirdiğini düşünmekteydiler. Bu durumu İbrahim Kafesoğlu (1999, 67-68) şu şekilde aktarmaktadır: “Türk devlet başkanı, bu inanişe göre, yeryüzündeki bütün insanları adil, faydalı, evrensel törenin himayesine almağa kendini görevli sayıyordu. Bu Tanrı iradesinin gerçekleştirilmesi gerekirdi. Ta Asya Hunlarından itibaren, Osmanlılar dahil, her Türk devletinde bir ideal halinde yaşayan ve Çin kaynakları ile Gök-Türk kitabelerinde “Dört-köşe” (...) deyimi altında (4 cihete ayrılan dünya üzerinde hakimiyet)

zikredilen bu teori, tarihi kayıtlarda (...) ayrıca destan ve efsanelerde (Buku Han efsanesi ve Oğuz Kağan destanı) görüldüğü üzere “güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar” ibaresi ile formüle edilmiştir. (...) 70 yaşını aşkın iken hasta halinde Kanuni Sultan Süleyman’ı son Macaristan seferine sevk eden de bu Tanrı emri idi; sınır tanımaz Türk fütuhat felsefesinin (sonraları “Kızıllema”) itici gücü de bu inanç olmuştur”.

Osman Turan, İslam sonrası dönemde de Türkler, Allah cihan hâkimiyetini kendilerine verdiğini inanmaya devam ettiler. Türkler kendilerini sadece bir milletin veya dinin değil, bütün din ve milletlerin hamisi olarak görmekteydiler (Turan, 1979, 38-39). Türk cihan hâkimiyetinin özelliklerini şu şekilde özetliyor (Turan, 1979, 40): “Esasen Türk cihan hâkimiyeti adalete, insanlık duygularına ve milletin arzularına dayanmasa idi, Türk kudretinin tarih boyunca yaşaması da mümkün olamazdı. Burada mukayese için sadece Türklerin Hindistan’da dokuz asır hüküm sürdüğünü, İngilizlerin ise, bütün kıtada, ancak bir asır kalabildiklerini hatırlatmak yerinde olur. (...) Zira Türk hâkimiyeti Avrupalılarınkinden farklı olarak yerli halklara ikinci sınıf veya esir muamelesi yapmıyor; istismar gayesi de gütmüyordu”.

Taneri (1993, 275) Türk devlet geleneğinin dört temel ilkesi olduğunu savunmaktadır. Bunlar: “1- gelenekçilikle ilericiiliğin bağdaşması: Hamlecilik 2- adalet ilkelerine riayet. 3- halka sosyal hizmet vermek. 4- Irkçılıktan uzak, insani esaslara dayalı politika”.

Bu temellendirmenin özü, Türkler için önemli olan ailedir. Kafesoğlu (1999, 72), eski Türklerde toplumu ayakta tutan en önemli kurumlardan birinin aile yapısı olduğunu belirtmiştir. Aile, siyasi oluşumun temelidir. Zor şartlarda aile reisi, anne ve çocukların birbirine bağlılığı, ailenin ayakta kalmasını sağlar. İşte devlette, büyük bir ailedir. Türkler, bu minvalde devletlerini görür ve kendilerini kurdukları aileyi korumakla yükümlü tutar (Tekin, 2019, 85). Aile ise reisini bir baba gibi görüp, itaat ve saygı konusunda bu çerçevede hareket etmiştir.

İşbirliği çerçevesinde oluşan ilişkinin temelinde örf ve adetlerin büyük bir yeri vardır. Özellikle büyüğe saygı, küçüğe sevgi şeklinde yerleşmiş olan kültürel bakış, devletin millete zulmetmemesini, milletin ise devlete isyan etmemesini sağlar nitelikte olup; bu tip durumların cereyan etmesi, affedilmeyecek hadiseler olarak nitelik kazanmıştır (Güney, 2002: 9). Türkler açısından töre çok önemliydi. Arvasi (1994, 323), Türklerde töre kavramının çok büyük bir öneme sahip olduğunu ve gelenek kavramından farklı bir

anlam taşıdığıının altını çizmektedir. Ona göre töre kavramı Türk milli vicdanında yer etmiş olan “Umumi Hukuk Prensipleri” anlamında kullanılmaktaydı.

Türk töresi, zorlu şartların getirdiği zorunlu disipline olma ilkesi bağlamında, kat’i kurallardan oluşmuştur. Törenin bu yapısı, devletin ayakta kalıp varlığını devam ettirebilmesini sağlamıştır. Yazılı olmayan törelere göre kurulan Türk devletleri, kuruluşundan idaresine kadar her alanda törelere uymak zorundaydı. Kağanlar, hakanlar ve yargıçlar töreye göre hüküm koymakta ve hüküm konulan kişi töreye itiraz edememektedir (Tekin, 2019, 89). Sosyal hayatı düzenleyen kaide ve kuralların tümü için kullanılan töre geleneğinin, Türklerde etkin bir şekilde işlemesi, yönetimde ve siyasette hesap verebilirlik mekanizmalarının işlediğinin bir göstergesi sayılabilir (Alodalı ve Usta, 2017, 169).

Töre Türk toplumunda ve devlet anlayışında bir nevi maya görevini üstlenmekte, sosyal yaşamı da bu bağlamda kontrol etmekteydi. Türk töresi ancak “yukarıda mavi göğün yıkılması, aşağıda kara yerin yayılması” (Kafesoğlu, 1999a, 19; Turan, 1979, 158) durumunda mümkün olabilecektir. Dolayısıyla Türk töresinin kıyamete kadar devam edeceğine inanılmaktaydı.

Türkler, devlet müessesesinin gerekliliğini, devletin koruyucu ve bütünleştirici yönünü ve devletin varlığının önemine erkenden idrak edebilmiş bir toplumdur. Törelere ve yasalara bağlı bir şekilde teşkil olunan devlet anlayışı, göçebe hayatlarında Türkleri, istila ve yıkımdan ziyade düzen tertip edip huzur ve barışı tesis etmek üzerine gelişmiştir (Demirel, 2017: 426). Tabiatla var olan düzeni devam ettirmenin hikmeti üzere, bu düzeni devam ettirebilmenin bilgisini edinmek Türkler için önemlidir. Düzenin devamını sosyal hayata aktarmak için devlet lideri olan hakan devlet birliğini sağlayarak, milletini hâkim millet haline getirmek ve yüceltmek, dünya milletlerinin ise huzurunu sağlamak ana vazifesidir (Saltuklu, 2019, 4). İslam öncesi bu anlayış, İslam sonrası Türk devletlerinde cihad ve İlayı Kelimetullah (Allah’ın adını yüceltme) kaideleriyle birleşerek daha da kuvvetlenmiştir.

Devlet anlayışının ve yönetim felsefesinin temelinde, mitolojiler, destanlar atasözleri ve sözlü anlatım yoluyla canlılığını koruyan milli hatıralar vardır. Türklerde ise tarihsel süreç kitabeler vasıtasıyla sağlanır. Bu bağlamda Gök-Türk ve Uygur kitabeleri, Türk devletinin kuruluş amacını, millet devlet ilişkisinin hangi seviyede olduğunu, hukuk anlamında törenin devlet için gerekliliğini, iktidarın kaynağının neye dayandırıldığını,

devlet yöneticisi olan hakanın konumunu, yöneticilerin hangi özelliklerde olması gerektiği ve nasıl davranması gerektiği üzere bilgiler vermektedir (Güney, 2002, 7). Sözlü anlatımların ötesinde yazılı kaynakların mevcut olması, Türk idari anlayışının sonraki nesillere aktarımı konusunda tutarlı bilgilere ulaşma anlamında büyük bir öneme sahiptir. İnsanın yaşamı boyunca geçirdiği yenilikler ve değişimler, devletler içinde geçerlidir. Türk devlet anlayışı da, İslamla birlikte bir değişime uğramış; devletin kaynağı Kur'an ve Hadis olmak üzere iki temel üzerine inşa edilmiştir. Bunlarla birlikte dini kitaplar, siyasetnameler, lâyhalar, nasihatnameler, tasavvufla ilgili eserler, vecize kitapları, fermanlar ve fetvalar da Türk yönetim anlayışını etkilemiştir (Güney, 2002, 8). Müslüman dünyasında çok büyük izler bırakmış olan Kâbûsnâme, Siyâsetnâme, Şâhnâme Dîvân gibi eserlerde kullanılmış olan tarihi malzemelerin Sasani tarihinden geldiği görülmektedir (Kaçar, 2019, 227-228). Dolayısıyla söz konusu eserler yoluyla Sasani birikimi diğer toplumlara ve bu arada Türklere de aktarılmıştır.

Türklerin İslamla tanışması olarak bilinen Talas Savaşı (751), İslam ordularının büyük güce ulaştığı döneme denk gelmektedir. Abbasi Devleti dönemine denk gelen bu süreç, İslam Devleti'nin sınırları geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. Türkler, bir nevi kendi devlet anlayışlarına uygun bir yapıyla karşılaşmışlardı.

Türklerin daha önceden Müslümanlığı kabul etmemiş olmalarında Emevilerin yaklaşım tarzı etkili olmuştur. "1-Emeviler, Türk milli ruhuna göre hareket etmesini bilememişlerdir. 2- Emeviler'in ırkçı siyasetleri, Türkler'in İslamiyeti tanımalarını önlemiştir. 3- Emeviler zamanında, Maveraünnehr bölgesinde yapılan seferler dini gayeden uzaklaşmıştır" (Boyunağa, 1970, 179-180).

Orta Asya'dan başlayarak Türkler, İslam öncesi ve sonrasında; Asya'nın güneyine, batısına, Avrupa'nın içi kısımlarına ve doğusuna çeşitli sebeplerle göçler ve seferler yapmışlardır. At üstünde hayvanlarına otlaklar bulmak için ya da cihat ve gaza amaçlı çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Bu göçler sırasında Türkler, birçok siyasi oluşum ve devlet örgütlenmesi kurmuştur. Hunlar, Gök-Türkler, Selçuklular ve Osmanlılar bu devletlerden en büyük ve önemlileridir (Güney, 2002, 8). Bununla birlikte göçler aracılığıyla, devletin oluşturulacağı coğrafyanın idari anlayışından da hem etkilemiş hem de etkilenilmiştir (Özkan, 2019, 223). Etkiler, Türk devlet anlayışının zenginleşmesini ve diğer toplumlarla olan uyumunu kolaylaştırmıştır.

Türklerin devlet anlamında kullandığı kelime, Orhun Abidelerinde “il” olarak verilmiştir. Bu tabir, eski Türklerde “tutmak” fiili eklenerek, “il tutmak”, yani bugünkü anlamda devlet idare etmek anlamında kullanılmıştır (Güney, 2002, 8). İl, aile çekirdeğinden başlayıp boy ve budunu da içine almış ve kapsamış gelişmiş siyasi yapıdır (Demirel, 2017, 427). Bu devlet yapıları töre hükümleri ile devlet veya millet meclisleri aracılığıyla kontrol edilmekteydi (Kafesoğlu, 1999, 18).

Bozkırda yaşayan Türklerin devlet anlayışını oluşturan maddi temellerden ikisi demir ve atır. Kafesoğlu'na göre eski Türkleri göçebe olarak tanımlamak doğru değildir. At ve demircilik ona göre göçebelere mevcut değildi. At ve demircilik eski Türklerde maddi kültürün temellerini oluşturmaktaydı. Aynı şekilde şehir hayatına dayalı ve toprağa bağlı kültürler, Türk kültürüne benzememektedir (Kafesoğlu, 1999, 47-48). Bozkırda yaşayan Türkler kendi devlet ve teşkilat yapılarını göçebe ve yerleşik toplumlara da vermişlerdir (Turan, 1979, 52).

Türklerin bulunmuş olduğu coğrafya ve madenler açısından durumu değerlendirmek, aynı şartlar altında yaşayan diğer milletlerin de bu iki argümanı kullanması anlamına gelmesidir. Ancak bunun böyle olmadığı, toplumların farklılıklarını oluşturduğu ana sebebin, sosyal anlayış ve psikolojik bakış açısı olduğu aşikârdır. Türkler; yüksek olmasının vermiş olduğu özgüvenden; sürekli göçebe yaşamının gerektirdiği bir yerden başka bir yere hızlı şekilde hareket etme istemini yerine getirebilmesi açısından ata büyük kıymet vermişlerdir. Hareket etme kabiliyeti ile birlikte savunma ihtiyacının da oluşması, demirin de önemini ortaya koymuştur (Güney, 2002, 9). Demircilik faaliyetleri sayesinde savaşçılık özelliklerini desteklemiş, savaş silahlarını üretebilmişlerdir (Tekin, 2019, 85). At ve silahın varlığı, savaşçı bir toplum olma hüviyetini kazanmada Türkler için büyük öneme sahiptir. Hem Orta Asya döneminde hem de göç edilen bölgelerde savaşların kazanılması, bu iki aracın tecrübesi her zaman avantaj sağlamıştır.

Bozkırda hayatın ve mevcut coğrafyanın getirmiş olduğu zorluklardan biri de, bir arada yaşayabilme ve toplu halde yaşamının belirli bir düzenle idame ettirilmesi meselesidir. Türkler bu zorluğu, töre ve nizamcılıkla yenmişlerdir. Türkler toplumsal hukuku törenin, halkın bütünüyle uygulama gayretiyle yenmiştir. Bununla birlikte özellikle onluk sistemin mevcut bulunduğu askeri teşkilat ve bazı sosyal müesseseler, nizamcı bir anlayışla idare olunmaktaydı. Töre ve nizamcılık, bilhassa devlet idaresinin yürütülmesi açısından

Türklerde büyük öneme sahiptir (Güney, 2002, 9). Ayrıca Orta Asya ikliminin sert olması da, insanlar üzerinde psikolojik olarak etki yapmış, Türkleri sert ve disiplinli bir yaşam şekline yönlendirmiştir (Tekin, 2019, 83). Sosyal ve askeri anlamda bu düzen, yurt tutulan her yerde Türklerin bir arada kalabilmesini ve geniş coğrafyalara yayılırken devlet şuurunu yitirmemelerine yardımcı olmuştur.

Türklerin at sırtında, çok geniş arazilerde ve sürekli hareket halinde olması, temelinde iktisadi bir meseledir. Yaşamın idamesi açısından, otlatılan hayvanların beslenmelerine dikkat edilmeli ve onların güvenlikleri sağlanmalıdır. Mevsimsel değişiklikler, bölgesel kıtlıklar, sürekli göçleri doğurmuş, Türk insanı da geniş coğrafyaları görüp, oralarda yaşama alışkanlığı edinmiştir. Bu durumun etkisi,

- Daha geniş ufuklu olabilme
- Kalabalık sürülerin en az zararlı bir yerden başka yere sevkini idare edebilme
- Sulak ve verimli arazileri muhafaza edebilmek için askeri yönden güçlü olmak
- Büyük hayvan sürüleri arasında bir karmaşa olduğunda bunu çözebilecek bir heyeti oluşturabilmek ve bu heyet karşısında hakların müdafaasını sağlayabilmek için daima mücadeleye hazır olmak gibi milletin karakterini oluşturmasıdır. Hâkimiyet anlayışını, hayatının her alanında kullanan Türkler, sosyolojik ve kültürel zenginlik ile kendi medeniyetlerini oluşturmuşlardır.

Yukarıda anlatılan durumlar, Türkleri devlet kurup idaresini gerçekleştirmek açısından büyük bir etki oluşturmuştur. Geniş coğrafyada bulunmanın getirmiş olduğu bir durum olarak, kendi emirleri altına aldıkları toplulukları idare etmek için dünyada ilk siyasi kadroları oluşturan toplum olmuşlardır. Bu siyasi teşkilatlanma belirli bir sıralama ile oluşmaktadır. Güney (2002: 16), bu durumu şu şekilde aktarmıştır:

Türk devlet anlayışının temelini inanılan din, yaşanılan coğrafyanın koşulları ve sosyal yaşantının vardır. Türk milletinin devleti ve devlet lideriyle olan bağı hem İslam öncesi dönemde hem de İslam sonrası dönemde, bütün bu koşulları göz önünde bulundurulduğunda hep güçlü kalmıştır. Devlete ve lidere manevi anlamlar yüklenmesi, toplumun birlikteliğini güçlendirmiştir. Maddi gayelere, bu manevi temel doğrultusunda hareket edilmiştir.

2. Perslerin (İranlıların) Devlet Anlayışı

Bu bölüme başlamadan önce, çalışmadan Persler olarak adlandırılan kavramın, yalnızca Pers İmparatorluğunu kapsamadığını, bir millet kavramı çerçevesinde kullanılıp bugünkü İranlıların soylarından bahsedilmektedir.

İran Paleolitik Çağ'dan itibaren insanların yaşadığı bir coğrafyadır (Karakterir, 2018, 2). Persler tarihte ilk kez Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında hüküm süren imparatorluğu kurmuş millettir. Bu durumun beraberinde getirdiği zorluklar mevcuttur. Haklarında bulunan kaynakların farklı diller ve üsluplarla anlatımı bunların başında gelir. Ancak tarih anlatımlarında yazıyı kullanmaları, onlar hakkında bilgilere ulaşmayı kolaylaştırmıştır (Beldan, 2018, 9). Bu anlamda birçok devletle olan münasebetlerini, farklı dillerde olan bilgilerin varlığından da teyit edebiliriz. Hem devletin kurulduğu coğrafya hem de yayılmacı devlet politikası bu anlamda büyük etkiye sahiptir.

Pers İmparatorluğunun ilk kurucusu II. Kyros'tur. Kyros Media Krallığı'na son vererek imparatorluğun temelini atmıştır (Beldan, 2018, 10). Daha sonra II. Kyros'un geniş coğrafyalara yayılan fetihleri ve ülkenin sınırlarının genişlemesi gelmektedir (Yılmaz ve Ayarış, 2020, 415).

Perslerde kralın sınırsız yetkileriyle beraber yedi kişiden oluşan ve imparatorluğun büyük boylarının temsil edildiği bir danışma meclisi vardı. Kral, tanrıdan aldığı otoriteyle yönetim ve kurumların üzerindeki kişiydi. Çoklu yönetimi, bireyler üzerinden ilerletmekte, farklı kültürlerin idaresini bu aracılıkla sağlamaktaydı. Krallar kendine ait koymuş olduğu kanunları kamusallaştırmaya çalışmış, kendinden öncekilerin koymuş olduğu kurullarla uyumluluğunu göstermek çabasına girmişlerdir. Hükümdar, kendi aile ve sülalesini kamusallaştırıp, devletin idari kademelerine onları getiriyordu (Arslan, 2010, 43-44). İdarede güvenli yol olarak görülebilecek bu yöntem, avantajları olduğu kadar dezavantajları da olan bir yöntemdir. Nitekim birçok devlet, akraba bağlarının zayıflaması ya da aile bireyleri arasındaki iktidar kavgalarından yıkılmıştır.

Pers imparatorluğunun genişlemesi, beraberinde yönetsel anlamda zorlukları getirmekteydi. II. Kyros bu sorunu çözmek, yerel birimlerde güvenliği sağlamak ve vergilerin düzenli şekilde toplanmasını sağlamak için satraplık sistemini kurmuştur. Bu sistem hazinenin güçlenmesine büyük katkı sağlamıştır (Memiş, 2007, 198). İmparatorluk giderlerinin karşılanması ve ülkenin huzuru açısından bu büyük bir önem taşımaktaydı.

Satraplık sisteminde önemli noktalardan biri de yerel yönetim anlayışını etkilemesine rağmen bu sistemde, coğrafi bölgeler ya da hükmedilen alanlardan ziyade, etnik kökene dikkat edilmiştir (Tekin, 2008, 97). Satraplar, askeri ve sivil anlamda bulunmuş oldukları bölgelerde lider pozisyonunda görev yapmışlardır (Duran, 2015, 65). Bu sistem, Pers İmparatorluğu'nda bürokratik yapının gelişmesinde büyük öneme sahiptir. Daha sonraki dönemlerde de, İranlı devlet adamlarının kendi ülkelerinde olduğu gibi diğer ülkelerde de görev almalarının zeminini hazırlamıştır.

Perslerin siyasi kültürünü oluşturan anlayışın temelinde Zerdüştlük yatmaktadır. Kral, tanrının kanunlarına dayandırdığı otoritesiyle tanrı adına yöneticilik yapardı. Tanrı fikrinin kuralları; bir tanrı, bir evren ve bir hukuk şeklindedir. Sistem hukuk koyucu olan tanrı ve yönetici olan kralın öncelikleri mevcuttur. Sistem içerisinde birden fazla dini anlayışı barındırabiliyordu. Yönetim ise özerklikleri tanıyor, kabileler ve etnik unsurlara müsaade ediyordu. Sistemi imparatorluk bürokrasisi ve askeri birlikler idare ediyordu. Geniş bir coğrafyaya hâkim olmaları nedeniyle, idari merkezleri güçlü bir orduya sahip olmakla beraber zayıftır (Arslan, 2010, 36).

Persler ilk dönemlerinde hâkimiyet altına aldıkları toplulukların yerel özgürlüklerini, hukuk sistemlerini ve hukuk sistemlerini geri vermiştir. Ancak daha sonra bu uygulama imparatorluğun bütünlüğünü tehlikeye atabilecek adımlarla birlikte ortadan kaldırılmıştır (Arslan, 2010, 36). Farklı etnik yapıları ve dini birliklere verilen özerk yetkiler, bir süre sonra o toplulukların bulunmuş olduğu coğrafyalarda bağımsız hareket etme niyetine girmesine sebep olmaktadır. Sonuç itibarıyla mali ve askeri anlamda tehlike arz etmekte olan bu durum engellenmek istenmiştir.

Perslerde, güçlerini makamlarından alan memurların varlığı, Hammurabi zamanından gelen bir sistemdir. Bu memurlar, buldukları vilayetlerin büyüklüklerinden dolayı yerel anlamda tam anlamıyla bir hâkimiyet kuramıyorlardı. Vilayet valisi bu hâkimiyeti, yerel erkler, tapınak rahipleri ve kent yüksek memurları gibi araçlarla sağlamaya çalışıyordu (Arslan, 2010, 37). Bir nevi yerel idare, yönetimi kolaylaştırmak adına kendine paydaşlar bulmuştur.

İdareciler ve onlara yerel anlamdaki küçük idari mekanizmalar görenek tarafından sıkı bir denetim çerçevesinde işlemekteydi. Düzenleme en başta bu şekilde oluşturulmuş ve devamlılığı sağlanmıştır. Göreneğin bu durumu hem merkezi idarenin adaletsizlik yapıp,

vergi gibi hassas konularda hata yapmasını engelliyor hem de karşı tarafın da her seferinde pazarlık için başkaldırmasını engelliyordu. Tabii bütün bu işlerin yolunda gitmesinin temel nedeni imparatorluğu büyük askeri gücü idi. Büyük Pers ordusu, yerel anlamda oluşabilecek tehlikeleri varlığıyla, hareket etmeden engellemekteydi (Arslan, 2010, 38). Caydırıcı güç olarak güçlü bir ordu, bu anlamda devletin mali ve idari işlerliğine de fayda sağlamaktadır.

Büyük bir ordunun sevkiyatı ve yiyecek ihtiyacını karşılamamanın zorluğunu, Asurlar döneminde yapılan yollar aracılığıyla çözüme kavuşturan Persler, kendilerinden önce bu yollarda hüküm süren Med'lerden elde ettikleri savaş araçlarından da bu anlamda istifade ettiler (Arslan, 2010, 38).

Eski İran geleneğinde, hükümdar mutlak otoriteydi. Onun emrinin yerine getirilmesinin önünde herhangi bir engel oluşmazdı. Hükümdarı denetleyecek herhangi bir mekanizma da bulunmamaktadır. Pers imparatorlarının adaletli olması ile ilgili bilgileri olması ışığında, hükümdarların bu adaleti herhangi bir hukuksal mekanizmayla idare ettiği söylenemez. Çünkü perslerde bugünkü anlamda bir hukuk da yoktu (Arslan, 2012, 231). Bu bağlamda maddi bir denetimin olmaması, durumu tamamen vicdani yükümlülüklerle devretmiştir. Yani hükümdarın kişiliği, idarenin en büyük taşıyıcı gücüydü.

Perslerde, hükümdarın mutlak otoritesini yumuşatan etmenler vardı. Bunların başında milli din gelmekteydi. Anlayışa göre hükümdar, Ahuramazda'nın iradesi sayesinde lider olmuştur. Bundan dolayı da hükümdar, Ahuramazda'nın buyruklarına uygun şekilde halkı idare etmekle mükelleftir. Ancak bu uygunluğu da, kontrol edecek herhangi bir mekanizma bulunmamaktaydı (Arslan, 2012, 231). Yani inanç anlamında da hükümdar, yine vicdaniyla baş başa kalmıştır.

Yine mutlak otoriteyi yumuşatan etmenlerden bir diğeri de, halk içerisinde yer edinmiş dini örf, adet ve geleneklerin varlığıydı. Hiçbir hükümdar bunları çiğneyip, bunları hiçe sayan işler yapamazdı.

Perslerden sonra İran coğrafyasında kurulan Sasani devletinde mutlak monarşik ve teokratik bir idare sistemi mevcuttu. Hükümdarın cismani ve ruhani yetkileri kendinde toplamasının yanında, kanun koyma yetkisi yalnızca ona aitti. Hükümdarın buyruğu, sorgulanmadan ve herkes tarafından yerine getirilmek zorunda idi. Bununla birlikte İran tarihinde, yönetimden uzaklaştırılan ve hatta öldürülen hükümdarlarda mevcuttu. Daha

sonraları mutlak monarşik yönetim yumuşama başlamıştır. Seçime dayalı bir yönetime geçilmiş ancak seçebilme hakkı yalnızca Sasani hanedanını verilmiş; hanedan içerisinde de belirli ileri gelenlerle seçim hakkı sınırlandırılmıştır (Arslan, 2012, 234-235). Bir nevi halkın önündeki seçenekler, ortaya idari anlamda bir farklılık çıkarmak için yeterli değildi.

Sasanilerde, hükümdarın başında bulunduğu güçlü bir bürokratik yapı bulunmaktaydı. İdarisi hükümet merkezinden şekillenen bu sistemde hükümdardan sonra başvezir gelmekteydi. Belirli işleri hükümdara danışır, bazılarını ise re'sen yerine getirirdi (Arslan, 2012, 235).

Sasanilerde, her ayın ilk haftası toplanan divana, halktan ve sıradan olan herhangi biri bizzat katılıp, divana şikâyetlerini sunmaktaydı. Tebaası içinde adaleti tesis etmek ve zayıfın güçlü karşısında ezilmesini engellemeye dönük bu işlem, Sasanilerden sonra da devam etmiştir. Divan-ı Mezalim ve Daru-l Adl adındaki bu divanlara, adaletin tesisi için büyük önem arz ediliyor ve halk gelip burada şikâyetlerini dile getiriyordu (Arslan, 2012, 236). Perslere nazaran bu yöntem, hükümdarın yönetim anlayışını etkilemede önemlidir. Toplumda adaletin sağlanması, idareye olan güveni sağlamakla birlikte, devletin idaresini de kolaylaştırmaktaydı. Çünkü halkın devlete olan güveni, yönetim sisteminin işletilebilmesi açısından elzemdir.

İran devlet geleneğinde adaletin sağlanması, mutlak otorite olan hükümdarın vicdanına bırakılmıştır. Çünkü kendisini denetleyecek herhangi bir siyasi ve adli makamın olmaması; Divan-ı Mezalim'e getirilen şikâyetlerin çözümünün yalnızca hükümdarın iki dudağının arasında olması, adalet anlamında tek umudun, hükümdarın yumuşak huylu olmasına bağlandığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır (Arslan, 2012, 236). Perslerden gelen bu anlayış, özünde hükümdara verilen ilahi anlama bağlıdır. Çünkü ilahi olan durumun sorgulanması ve denetlenmesi manen uygun görülmemiştir.

3. Selçuklularda Pers Etkileri

Türkler İslam dinini kabul etmeye başladıkları ilk dönemlerde farklı Müslüman ülkelerin askeri gücü olarak hizmet verdiler. Söz konusu devletlerin güç kaybetmeleri sonrasında ise Türkler kendi devletlerini kurmaya başladılar (Heper, 2006, 48-49).

Türkler İslam'ı kabul ettikten sonra gerek yaşam tarzlarında gerekse devlet yapılarında ciddi değişiklikler kendini göstermeye başlamıştı. Sâ mânîlerin güç kaybettiği bir dönemde, Sâ mânîler vasıtası ile Müslüman olmuş olan liderler, devletin sonunu getirerek paylaşmışlar ve böylece Karahanlılar ve Gazneliler Devletleri kurulmuş oldu (Arıkan, 2010, 1).

Kurulan ilk Türk devletlerinde halkın büyük bir bölümünün yerleşik dil olan Farsça konuşması ve İslam'ın yanında geleneksel İrani bazı özellikleri de taşımaya devam etmekteydi. İlmi ve dini eserlerde ise Arapça kullanılmaktaydı. Türkler kurdukları devletlerde yaşayan yerli ahalinin alışılmış adetlerine dokunmama yolunu tercih ettiler. Sadece toplumda huzursuzluğa yol açan durumlara yönelik müdahalelerde bulunmuştur. Türkler İslami isimler ve unvanlar kullanmaya başlamanın yanında o topraklarda mevcut olan yönetim teşkilatını korumuşlardır. Söz konusu idari yapının işletilmesinde ise yerli unsurlardan faydalanma yoluna gitmişlerdir. Mesela Selçuklu Devleti'nde vezirlerin tamamına yakını İranlıydı (Kafesoğlu, 1999, 149-150). Türklerin kurdukları yeni devletlerde mevcutta kullanılmakta olan idari yapıyı devralmaları ve yönetimde İranlılardan yoğun bir şekilde faydalanmış olmaları iki gerekçeyle açıklanabilir. Bir taraftan İranlıların devlet geleneğinin daha gelişmiş olduğunu ve diğer taraftan Türklerde eğitilmiş insan sayısının düşük olduğu söylenebilir (Akıncı, 2013, 154).

Büyük Selçuklu Devleti, temelleri Oğuzların Kınık boyundan olan Selçuk Bey tarafından 1020 tarihinde atılıp, yeğenleri Tuğrul Bey ve Çağrı Bey tarafından bağımsız bir devlet hüviyetine kavuşmuştur. Devlet, dönemi içerisinde dünyanın en büyüğü haline gelmiş ve eyalet sistemiyle idare olunmuştur (Yaman, 2018, 157). Sınırların genişlemesiyle beraber devletin idari yapısının güçlenmesi için farklı uygulamalara gidilmiştir. Bu uygulamalar, Büyük Selçuklu Devleti'nden sonra kurulacak olan Türk devletlerine de örnek teşkil etmiştir.

Kurulduğu bölge itibariyle kadim Pers medeniyeti sınırlarına isabet eden Büyük Selçuklu Devleti, idarenin işlerliğini kolaylaştırmak adına da yine Perslerin devlet anlayışından etkilenmiş; idari anlamda Persli bürokratlardan faydalanmıştır.

Selçuklu Devleti'nin tıpkı Asya Türk ve İran-İslam devletlerinde görülen ülüş sistemi benzeri bir şekilde hanedanın üyeleri arasında alt yönetim merkezleri şeklinde

örgütlendiği görülmektedir. Dönem incelendiğinde özerk ya da muhtar bir idari sistemin mevcudiyeti dikkati çekmektedir (Özcan ve Yenen, 2010, 59).

Orta Asya'dan göç eden Türkler, İran toprakları üzerinden geçerek ya da o topraklarda kalmak koşuluyla pek çok devlet kurmuşlardır. Aynı coğrafya üzerinde kurulan devletlere bakıldığında, etkin kültür ve siyasal anlayışın hâkim olduğu yapı üzerinde inşa edilen her sistemin, kendini var eden etmenleri bünyesinde barındırması normal bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında, Gaznelilerin yine İran topraklarını içine dahil edecek şekilde büyük bir devlet haline gelmesi; Gazneli Mahmut'un sarayda İranlı şair ve yazarları himaye ederek İran kültürünü bir nevi koruma altına almış olması, etkileşimin gücünü artırmış ve bunu doğal bir hale getirmiştir (Özkan, 2019, 226).

İmâmiyye Şîası Büyük Selçuklular döneminde yayılmaya devam etmiştir. Bunda en belirleyici olan öge Selçuklu Devleti'nin idari yapısıdır. Yüzyıl kadar süren Şii Büveyhi yönetimi döneminde idari mevkiler için şiiler eğitilmişlerdir. Selçuklu Devleti ilk kurulduğu dönemde bu şii eğitimli kitleye karşı olumsuz bir tutum takınmış olsa da, zamanla bu durum değişmiştir. Tuğrul Bey ve Alparslan döneminde bir kişi devlet idaresinde görev almaya çalışıldığında iyice araştırılır ve eğer Şii ise görev verilmezdi. Fakat Melikşah döneminde bu durum değişmeye başladı. Devletin yeterince güçlü olduğu düşünüldüğünden Şiilere yaklaşım değişmiştir. Bunda yönetimin ve toplumun bu yetişmiş kadrolara olan ihtiyacı da etkili olmuştur. Devlet kademelerinde çok yoğun bir şekilde yer almaya başladılar. Selçuklu yönetiminde Şii şehirlerine atıfla kullanılan et-Tefreşî, el-Ferâhâmî, el-Kummî, el-Kâşî ve el-Âvî gibi lakaplar, yönetimdeki Şii kadroların yoğunluğunu göstermektedir. Divandaki katipler bile şiilerden oluşmaktaydı. Sünni alimlere rüşvet vererek kendilerinin Sünni olduklarını söylemeleri de sağlanmıştır. Şianın bu yayılmasında, yönetimdeki Şiilerin "takiyye" yöntemini kullanmış olmalarının da etkisi büyüktür. Nizâmülmülk'e göre vezirlerin Hanefî veya Şâfiî olması gerekmektedir. Lakin Nizâmülmülk öldürüldükten sonraki dönemde vezirlik makamına da şia mezhebinden yöneticiler atanmıştır (Arıkan, 2010, 41-42; 105-107).

Selçuklular da yönetimin Farslılaşmasının temelinde, göçebe hayat düzeninden yerleşik hayata yeni geçmiş olmaları ve kurulan devletin teşkilatlanma yapısı hakkında yeterli bilgi sahibi olmamaları yatmaktadır. Özellikle iktisadi anlamda devletin idaresi, yönetim anlamındaki en büyük eksiktir. Selçukluların okuryazar olmaması ve Müslümanlığı din

olarak seçtikten sonra da İslami kültürün etkisine girmemeleri, sosyal ve siyasal anlamda yerleşik hayat anlamında eksiklik oluşturmuştur. Bununla birlikte, Büyük Selçuklu Devletinin kurulduğu coğrafyada, Perslilerin yaşaması ve kadim bir kültürünün mevcut bulunması toplumsal manada da, bu benzeşme ve dönüşümü getirmiştir (Taşçı, 2015, 89). Bu durum geniş coğrafyalarda farklı devletler kuran Türkler adına aslında doğal bir sonuçtur.

Büyük Selçuklu Devletinin büyük bir kesiminin İran toprakları üzerinde ya da İran'a komşu topraklar üzerinde kurulmuş olması, kadim bir medeniyet ile direk teması kaçınılmaz kılmıştır. Üstelik İranlı bürokratların o dönemde birçok devlette çalıştığını görmek mümkündür. Bu konuda mahir olan İranlı bürokratlar, başta Selçuklular olmak üzere o dönemde Ortadoğu'daki birçok devlette görev yapmaktaydılar (Taneri, 1989, 220).

Gazneliler döneminde Farsçanın korunması ve resmi dil yapılmasına yönelik bazı girişimler olmuşsa da başarı sağlayamamıştır. Selçuklu Devleti döneminde ise Farsçanın gerek etkisi gerekse kabul edilirliliği artmıştır. Selçuklular Farsçayı yazışma dili olarak kabul ettiler ve böylece Farsça eski ihtişamlı günlerini yeniden kazanmış oldu. Sultan Melikşah döneminde Arap takvimi ve ay adları terkedilerek İran takvimi ve ay adları kullanılmaya başlandı (Nejad, 1987, 486-487). Bu durum Farsçanın yayılma alanını da genişletmiş, İslam'la yeni tanışmış olan ve Türk etkisinin büyük oranda görüldüğü Anadolu'da dahi bu dil, geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Hem edebiyat alanında hem de devlet kademelerinde Farsçanın kullanımı, devlet işlerindeki idari bilgi aktarımının önünü açmıştır (Turan, 1998, 25).

Sadece İran etkisinden değil aynı zamanda İran ve Farsça üzerinde Türk etkisinden de bahsetmek doğru olacaktır. Fars kültürünün gelişmesinde Selçukluların büyük etkisi olmuştur. Büveyhoğulları döneminde Farsça sadece İran'ın doğu bölgelerine sıkıştırılmıştı. Bu dönemde İran'ın batı bölgelerindeki şair ve yazarlar eserlerinin büyük bir bölümünü Arapça olarak kaleme almaktaydılar. Selçuklu Devleti hâkimiyeti sonrasında Arapça sadece dini metinlerde kullanılırken edebi yazışmalarda Farsça kullanılmaya başlandı. Söz konusu dönemde Fars kültür ve medeniyeti ciddi bir ilerleme ivmesi yakalamıştır. Güzel sanatların hemen her alanında büyük eserler meydana getirildi. Söz konusu kültürel zenginlik Selçuklu topraklarının tamamında etkisini

göstermeye başladı. Selçuklu dönemi İran şair ve yazarlarının en parlak dönemi oldu. Farsça, Anadolu Selçuklu Devleti'nin de resmi dili oldu (Nejad, 1987, 487-488).

Devlet anlayışında İranlıların etkin olmasının temelinde coğrafi etkilerle beraber, göçmen yaşam tarzına alışmış olan Türklerin, bu alanda yeterince gelişmiş olmaması da yatmaktadır. İdari alana hâkim olan İranlıları, askeri alanda görmek mümkün olmuyordu (Özkan, 2019, 226). Çünkü savaşçı özellikleri ve bu konudaki deneyimleriyle Türkler, farklı milletlerle bu ihtiyacın görülmesi gereksinimini duyumsatmıyordu.

Selçuklu kökenlilerin nitelik açısından genellikle askeri kademelerde görev alması, Gazneliler döneminde de idari anlamda yetkinlik kazanmış Perslilere yönetim kadrolarına girmesinin önünü açtı. Selçuklular, Gaznelileri ortadan kaldırıncaya, onlara hizmet eden Fars asıllı devlet adamları, Selçuklulara iltica etmeye başladı. Selçukluların, göçebe hayatına alışık olması ve yerleşik hayatta devlet idaresi açısından tecrübesiz olmasından dolayı, Farslı devlet adamları yönetimde etkili olmaya başladı. Bu da Selçuklu bürokratik yapısının şekillenmesini sağladı. Nişabur ve daha sonra Rey şehirlerini merkez alarak devletin idare edilmesi için divan teşkilatı kuruldu. Bu da devletin Farslaşmasının temel kaynağı oldu (Taşçı, 2015, 86).

Sultan Alp Arslan'ın meliklik döneminde ona vezirlik yapan Nizamülmülk, Alp Arslan'ın sultan olmasıyla beraber, Selçuklunun veziri oldu. Nizamülmülk'ün vezir olması, Selçuklunun Fars kültür dairesine girmesinin önünü iyice açmış oldu. Alp Arslan'dan sonra Sultan Melikşah'a da vezirlik yapan Nizamülmülk, bu otuz yıllık süreç içerisinde devletin yönetiminde büyük güç sahibi olmuştur. Devletin bütün kademeleri elinde bulundurması ve bu kademeleri şekillendirme yetisi, kendisine de büyük bir birikim kazandırmıştır. Sultan Melikşah'ın son yıllarında yazdığı Siyasetname (Siyerü'l Mülük) eserinde, kendinden sonraki idareciler ve sultanlar için uyarılarda bulunmuştur. Bu eser dahi Nizamülmülk'ün, devlet için önemini göstermektedir (Taşçı, 2015, 86, 87). Göktürk Yazıtlarında devletin Türk idarecilerinin, kendilerinden sonrakilere vermiş olduğu öğütleri, bu kez farklı bir milletten olan vezir kaleme almış oluyordu.

Abbasiler, Sasaniler'den aldıkları idare anlayışı üzerinden kendilerine bir uyarılama getirdiler. Türkler ise bu uyarılamadan hükümet mantığını devam ettirdiler. Abbasilerde çoğunlukla vezirlerin İranlı olması geleneği, Türklerde de devam etti. Büyük Selçuklu Devleti'nde görev yapan yirmi üç vezirin on altısının İran kökenli olması da bunun en

büyük delilidir. Alp Arslan ve oğlu Melikşah dönemin en güçlü askeri sistemini kurmuş sultanların vezirinin İranlı Nizamülmülk olması ve bu görevi otuz yıl yürütmesi; dönemdeki başarıların ise Nizamülmülk'ün bilge idareciliğine atfedilmesi, genel olarak yönetim üzerinde İran devlet anlayışının etkisini özetler niteliktedir (Kevserani, 1992, 32). Bir başka bakış açısına göre ise Selçukluların devlet anlayışı noktasında kayda değer bir değişiklik olmamıştır. Selçuklu idaresi, Türk örfü ile İslam geleneklerini kaynaştırarak yeni bir idari anlayış ortaya koymuş ve kendisinden sonra kurulan Türk devletlerine de örnek oluşturmuştur. Ülkenin hükümdar ailesi ve bükrasının üst noktasında yer alan yöneticiler arasında bölüştürülmüş olması nedeniyle, Sasaniler'de görülen aşırı merkezîyetçi anlayışa aykırı bir durum sergilendiği öne sürülmüştür (Güney, 2002, 17).

Nihai anlamda Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci Anadolu'yu yeni yurt edinen Türk boylarının, göç edilen coğrafyanın şartlarına uyum sağlamaya başladığı görülmektedir. Bu uyumda dikkat çeken en önemli detay ise, daha önce birçok devlet kuran bir milletin bu tecrübesini farklı topraklarda, farklı bir kültürle harmanlayarak güncellemesidir. Büyük Selçuklu Devleti'nin bir dönemler devrin en büyük ve en güçlü devleti olmasında ve akabinde kurulan Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti'nin de bu etkileşimden faydalandığı öngörülebilir.

Sonuç

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş dönemi özelinde yapılan bu çalışmada, aslında bugün Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar ulaşan bir kültür alışverişinin de kökleri incelenmiştir. Farklı medeniyetlerin aynı coğrafyada buluşması neticesinde sosyal ve siyasi alanlardaki etkileşimin devletleşme yapısına da nasıl etki ettiği görülmüş oldu.

Orta Asya döneminde Çin ile yapılan savaş ve ticaret gibi sosyal eylemlerin, eski Türk devletlerine etkisine birçok tarih ve siyaset kitabı dikkat çekmiştir. Çinlilerin güçlü kültürleri içerisinde yok olmamak adına çeşitli tedbirler alan Türkler, bütün bu tedbirlere rağmen belirli dönemlerde yozlaşmalar yaşamış; devletlerinin yıkılmasında Çinlilerin en güçlü faktör olduğunun her zaman farkında olmuşlardır.

Çin kültürü içerisinde yok olmamak adına Türk kültürünü yaşatmak için sınırların korunmaya çalışılmasına benzer bir durumu, Osmanlı Devleti döneminde Perslilerle kurulan sınırın diğer milletlere nazaran uzun süre değişmemesinde görebiliriz. Yavuz Sultan Selim döneminden sonra doğuya yapılan seferlerin ne kadar az olduğuna ve batıya

yapılacak olan her seferden önce Perslilerle sulh anlaşmalarının yapılması buna bir örnek teşkil etmektedir.

Anadolu'ya göç ile birlikte, yine kadim ve güçlü bir medeniyete, kültüre sahip olan Perslerle karşılaşan Türkler, devletin kuruluş döneminde Orta Asya'da ki yozlaşma tehdidini göz ardı etmeseler de, o dönemki kadar tedbir almamışlardır. Devletin yönetim şeklinden edebiyata, konuşulan dilden iktisadi yaşama kadar birçok alanda Perslilerin etkisinde kalmışlardır.

Etkileşimden bahsedilirken gaye, herhangi bir milleti ve o milletin idari anlayışını bir diğerinden üstün tutmak değil, etkileşimin temelindeki nedenlere dikkat çekmektir. Türkler, tarihleri boyunca birçok devleti kurabilmiş iseler, elbette bu durum ortada büyük bir devlet mantığının olduğunun kanıtıdır. Her ne kadar bir devleti kurmak kadar onun yıkılmasını engellemekte önemli olsa da bu husus önemlidir.

Bugün konuşulan Türkçenin içinde var olan Farsça kelimelerden, iki milletin yaşam şekillerindeki benzer noktaların çokluğuna kadar birçok ortak payda, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu döneminde atılmaya başlamıştır. Tabi bu etki aynı şekilde Persliler için de geçerlidir. Bugün İran halkının birçoğunun birçoğu Türkçe bilmektedir.

İslam inancının iki milleti de tesiri altına almasının payı da büyüktür. Türkiye ve İran'da nüfusa göre yoğunluk farklı mezheplerde olsa da, nihai anlamda İslam Dini de, iki milletin ortak kültürel yapısının oluşmasında en önemli faktörlerdendir.

Günümüz siyasal ikliminde komşu olan Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin değerlendirmesi, asırlardır birlikte yaşamanın vermiş olduğu etki göz ardı edildiğinde eksik kalacaktır. Devlet yönetimi anlamında büyük etkileşimler yaşayan bu iki kadim medeniyet, geleceğe dönük ortak siyasi planların yapılması anlamında diğer komşu ülkelere göre daha deneyimlidir. Türkiye ve İran'ın mevcut olduğu coğrafyanın barış ve huzuru, atılacak olan ortak adımlara bağlı olabilir.

Kaynakça

- Akıncı, Abdulvahap. (2013), *Türk İslam Sentezinde Tarih ve Kimlik*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Alodalı M. Fatih Bilal ve Usta, Sefa (2017). “Türk Yönetim Geleneğinde Hesap Verebilirlik Mekanizmaları: Divan-ı Mezalim ve Kamu Denetçiliği Kurumu”. *Strategic Public Management Journal*. 3 (6), 168-184.
- Arıkan, Adem (2010), *Büyük Selçuklular Döneminde Şîa*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Arslan, Mahmut (2012). “Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3 (1), 231-262
- Arslan, Yavuz (2010). *Perslerin Yönetim Politikası*. Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmış yüksek lisans tezi, Konya.
- Arvasi, S. Ahmed (1994), *Türk-İslam Ülküsü*, 7. Baskı, Cilt 1, Burak Yayınevi, İstanbul.
- Beldan, Şafak (2018). *Persler*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara
- Boyunağa, Yılmaz (1970), *Dost ve Düşman Gözü İle Türk-İslam Sentezi*, Yağmur Yayınevi, İstanbul
- Demirel, Demokaan (2017), “Eski Türklerde Devlet Sisteminin Mutlak Monarşik Modelden Ayrılan Yönleri”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (16) , 425-450.
- Duran, Muzaffer. (2015). “Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 34, s.61-86
- Güney, Adnan (2002). *Türk Siyasal Kültüründe Devlet Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta
- Güngör, Erol (1996), *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, 10. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- Güvenç, Bozkurt (1994), *Türk Kimliği; Kültür Tarihinin Kaynakları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1549, İnsanlık Tarihi Dizisi / 2, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara
- Heper, Metin (2006), *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Çev. Nalan Soyarı, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Kaçar, Turhan (2019), “Sasani Tarih Yazımında Paradigma Meselesi, Yeni Veriler ve Yeni Ufuklar”, *Divan*, 24 (46), 227-244.
- Kafesoğlu, İbrahim (1999), *Türk-İslam Sentezi*, 3. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (1999a), *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*, 4. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul
- Karakterir, Eray (2018), “Persler Anadolu’da: Büyük Kyros’un Lydia Seferi ve Sonuçları”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*, 2 (1), 1-27.

- Kevserâni, Vecih (1992), *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi*, İstanbul: Denge Yayınları.
- Memiş, Ekrem (2007), *Eski Mezopotamya Tarihi*, Bursa. Ekin Yayınevi
- Nejad, Bedi'ullah Debiri (1987). “Selçuklular Devrinde Kültürel Durum”, *Erdem*, 3 (8) , 479-490.
- Özcan, Koray ve Zekiye Yenen (2010), “Anadolu-Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti”, *MEGARON*, 5(2):55-66.
- Özkan, Selim H. (2019). *Türk Devlet Anlayışı ve İran Devlet Anlayışının Etkileşimi*, EUROASIA Bilimsel Araştırmalar ve Son Akımlar Kongresi, s. 223-228, Aralık 2019, Bakü
- Saltuklu, Zübeyir (2019), “Türklerin Devlet Anlayışı”, *AUSBD*, 2(4): 2-12
- Taneri, Aydın (1989). *Türk Devlet Geleneği*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı
- Taneri, Aydın (1993), *Türk Kavramının Gelişmesi*, Ocak Yayınları, Ankara
- Tekin, Oğuz (2008), “Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş”. *Tarih İncelemeleri Dergisi.*, 23 (2), 283-286.
- Tekin, Şafi (2019), “Türklerde Devlet-Kimlik İlişkisi: Devlet Kimliği”, *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 2, 78-102
- Turan, Osman (1959), “Türk Ocağı ve Bugünkü Türk Milliyetçiliği”, *Türk Yurdu*, Yıl. 49, Nr. 272, Nisan 1959, S. 1-4
- Turan, Osman (1979) *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Cilt. 1-2, 3. Baskı, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.
- Turan, Osman (1998). *Selçuklular ve İslamiyet*. İstanbul: Boğaziçi
- Yaman, Abdulsemet (2018), “Selçuklu Devleti'nin Yönetim Yapısı”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (40) , 157-171.
- Yılmaz, Cuma Ali ve İsmail Ayarığ (2020), “Pers İmparatorluğu'nun Çöküşü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (1), 413-427.

